

OPERE CANTEMIRIENE ÎN OBȘTEA SFÂNTULUI PAISIE DE LA MĂNĂSTIREA NEAMȚ

CZU: 94(478):27-72+821.135.1.09(091)

DOI: <https://doi.org/10.52673/18570461.22.4-67.09>Academician **Andrei EȘANU**,

Laureat al Premiului AȘM „A. Boldur” pentru rezultatele științifice obținute în anii 2020–2021

E-mail: acad._andrei_esanu@yahoo.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1190-3075>Doctor în istorie **Valentina EȘANU**,

Laureat al Premiului AȘM „A. Boldur” pentru rezultatele științifice obținute în anii 2020–2021

E-mail: valentinaesanu60@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0421-9320>

Institutul de Istorie

CANTEMIRIAN WORKS IN THE COMMUNITY OF SAINT PAISIE FROM THE NEAMT MONASTERY

Summary. The study shows that some of Dimitrie Cantemir's works (*Divan* and *Description of Moldavia*) reached the Neamt monastery from Moldova between the 18th – the first half of the 19th century. Copies of the *Divan* ..., printed in Iasi in 1698, were part of the old library of the monastery, being read by monks in the Paisian and post-Paisian period (1763–1859). The *Description of Moldavia* was even more appreciated in Neamt, which, thanks to the efforts of the monks, saw the light of print in 1825, within the monastery's printing house. Since a small part of the edition remained in Neamt, the most of it, thanks to the Neamt monks again, were sent to many ecclesiastical centers, libraries, and universities, in all the lands inhabited by Romanians, including Bessarabia.

Keywords: Dimitrie Cantemir, *Divan*, *Description of Moldavia*, Paisie Velicikovski, Neamt Monastery Library.

Rezumat. În studiu se arată că unele lucrări ale lui Dimitrie Cantemir (*Divanul* și *Descrierea Moldovei*) au ajuns în sec. XVIII – prima jum. sec. XIX la mănăstirea Neamț din Moldova. Exemplare ale *Divanului* ..., tipărit la Iași în 1698, au făcut parte din vechea bibliotecă a lăcașului, fiind citite de monahi în epoca paisiană și postpaisiană (1763–1859). O și mai mare apreciere la Neamț a avut *Descrierea Moldovei*, care prin efortul monahilor învățați a văzut lumina tiparului în 1825, în tipografia mănăstirii. Dacă o mică parte a tirajului a rămas la Neamț, apoi cea mai mare parte a ajuns, datorită monahilor nemțeni, în multe centre ecleziastice, în biblioteci și universități, pe toate meleagurile locuite de români, inclusiv în Basarabia.

Cuvinte-cheie: Dimitrie Cantemir, *Divanul*, *Descrierea Moldovei*, Paisie Velicikovski, Biblioteca mănăstirii Neamț.

Cu aproape un secol în urmă, învățatul preot și istoric Paul Mihail a declarat că secolul al XVIII-lea a trecut sub semnul a doi mari cărturari, definindu-l ca „epocă a lui Dimitrie Cantemir și a lui Paisie Velicikovski” în cultura și spiritualitatea românească [1; 2; 3; 4; 5]. Deși Sfântul Paisie s-a născut (21 decembrie 1722) pe când Dimitrie Cantemir, întors din campania persană, era grav bolnav și s-a stins în curând din viață (21 august 1723), între cei doi mari cărturari s-a stabilit ulterior o puternică legătură spirituală, care a îmbogățit mai târziu universul cultural-duhovinesc al obștii paisiene de la Neamț (figura 1). Prea Cuviosul Paisie a intrat în istoria culturii și spiritualității românești, dar și a întregii creștinătăți ortodoxe ca una dintre cele mai importante figuri din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, care avea să lase urme adânci în conștiința generațiilor viitoare.

Aflarea sa în anii 1763–1794 în mănăstirile din Principatul Moldovei – Dragomirna (timp de 12 ani), Secu (timp de 4 ani) și Neamț (timp de 15 ani), a constituit cea mai rodnică perioadă din întreaga sa activitate de cărturar și diriguitor de importante obști monahale. Prin aportul său direct a fost renăscut centrul cultural cărturăresc și spiritual de la mănăstirea Neamț și adus pe orbita realizărilor din primele secole de existență (XIV–XVII), iar prin aceasta influența starețului Paisie s-a răspândit asupra întregii lumi ortodoxe creștine. Efortul său intelectual de anvergură, dar și activitatea în calitate de stareț cu o manieră deosebită de gestionare a obștii a fost înalt apreciată și receptată departe de meleagurile Moldovei, unde a activat ultimii 31 de ani de viață. De aceea canonizarea sa de Biserica Ortodoxă surori – cea Rusă în 1988 și cea Română în 1992 –, este urmarea firească a tot ce a

Figura 1. Mănăstirea Neamț, biserica ctitorită de Ștefan cel Mare (foto de autori).

reprezentat fenomenul de excepție – Sfântul Paisie de la Neamț.

Biografia sa a fost întocmită destul de amănunțit de el personal, precum și de mai mulți cercetători de mai târziu [2], de aceea ne-am propus să urmărim în ce măsură scrierile lui Dimitrie Cantemir, cel care a deschis cu atâta strălucire secolul al XVIII-lea în cultura românească, au lăsat urme în activitatea obștii monahale de la Neamț.

Prin exemplul și contribuția sa Sf. Paisie a continuat la mănăstirile Dragomirna, Secu și Neamț atât viața spirituală, cât și cea cărturărească de copiere și traducere din scrierile Sfinților Părinți. În jurul stareșului Paisie din rândurile monahilor băștinași și de alte neamuri s-a format o puternică școală de traducători și de buni cunoscători de limbi străine, și mai ales ai limbii grecești din care s-a tălmăcit masiv în limba română și cea slavonă. Deși mai multă vreme s-a considerat că prin activitatea cărturărească a stareșului Paisie și a ucenicilor săi la mănăstirile Dragomirna, Secu și Neamț a fost revigorat slavonismul cultural în Moldova, prin cercetările sale Valentina Pelin a demonstrat că celebrul stareș „a învățat limba greacă și română de la monahii români cu studii la înaltele școli domnești de la București și Iași” și că „de cele mai multe ori, lucrările patristice erau traduse mai întâi în românește, iar de pe acele izvoade se efectuau traduceri în limba slavonă” [6, p. 25].

După cum s-a văzut ulterior, mulți dintre monahii de la Dragomirna, Neamț și Secu, s-au format ca veritabili intelectuali în jurul stareșului Paisie și a urmașilor săi, între care Macarie Dascălul, Ilarion Dascălul, Dorotei, Isaac Dascălul, Ștefan Dascălul, viitorii mitropoliți Veniamin Costache al Moldovei, Grigorie Dascălul al Țării Românești, monahii Gherontie, Climent, Mitrofan, Platon, Iosif, Visarion [6, pp. 135-161] ș.a., precum și duhovnicul An-

dronic Popovici (unul dintre întemeietorii mănăstirii basarabene Noul Neamț). Toți ei, ca și mulți alți monahi români și străini primiți în obștea paisiană, erau aplecați nu numai asupra scrierilor duhovnicești, dar și a lucrărilor cu conținut laic, traducând, copiind, tipărind și inițiind noi biblioteci mănăstirești. Însuși Sfântul Paisie a acordat o atenție mare pregătirii intelectuale a monahilor din obștea sa, elaborând în acest scop o *Gramatică a limbii slavonești* [7, p. 255, 261] sau chiar una *greco-slavonă* [8, p. 95], care ulterior a circulat în copii. Până astăzi în Biblioteca mănăstirii Neamț, conform cataloagelor întocmite de predecesorii noștri, se păstrează încă din epoca paisiană manuale de gramatică a limbii slavone și greco-slavone, de retorică, lexicoane bilingve și trilingve [9].

Despre faptul că monahii de la Neamț, inclusiv cei din epoca paisiană și postpaisiană aveau în vizorul lor și scrieri laice, ne mărturisesc o serie de compilații și copii de letopisește moldovenești (Grigore Ureche, Nicolae Costin), muntene (Radu Popescu, Radu Greceanu și Letopisețul Cantacuzinesc) și chiar o cronică universală de tip Danovici, care de asemenea făceau parte din Biblioteca Neamțului și din cercul de lecturi ale monahilor din partea locului în sec. XVIII–XIX [6, pp. 195-196]. În *Condica pentru cărțile moldovenești întâiu și pentru cele grecești, câte se află în vivliothica sfintei mănăstiri Neamțu*, alcătuită între anii 1800–1825 [10] erau trecute și codice sub formula *Letopiseștele țării*, precum și un *Letopiseș al lui Neculai Alixandru vodă* – manuscris ce a aparținut domnului Nicolae Mavrocordat (1709–1710, 1711–1715), domn în Moldova și domn al Țării Românești (1715–1716, 1719–1730) [6, p. 183].

Pe lângă acestea, din aria de interese intelectuale ale călugărilor nemțeni au făcut parte și unele opere cantemiriene, fiind vorba de *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea* (Iași, 1698) (figura 2) și *Scrisoarea Moldovei* (mănăstirea Neamț, 1825) (figura 3), adică *Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*.

Se știe că prima lucrare a lui Dimitrie Cantemir, *Divanul*, tipărită în două limbi – română și greacă –, a avut o largă circulație în sec. XVIII – prima jumătate a secolului al XIX-lea, adică în plină epocă paisiană și postpaisiană în cele trei țări românești. Această carte a fost până într-atât de îndrăgită și căutată în mediile laice, și mai ales în cele ecleziastice, încât era văzută drept carte sfântă, care deseori era copiată, circulând și în formă de codice.

O primă încercare de a contura aceste realități a fost făcută cu ocazia celebrării tricentenarului nașterii lui Dimitrie Cantemir [11]. În acest studiu, realizat de Aurora Ilieș și Marieta Adam, cu argumente con-

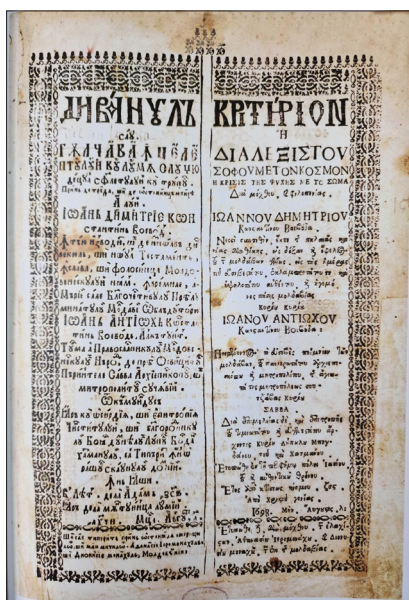

Figura 2. Dimitrie Cantemir, *Divanul*, foaie de titlu (Iași, 1698).

crete se arată că opera cantemiriană în cauză a ajuns la mai multe mănăstiri (Putna [11, p. 1001], Prislop [12], Sinaia [12], Solca [12], Cozia [12], Sf. Nicolae din Rădăuți [13]), schituri (Brătești și Ciurova) [11, p. 1000], biserici, la ierarhi (mitropolit al Ungrovlahiei Antim Ivireanu [11, p. 1002], Dionisie, eclisiarh al Mitropoliei Valahiei [11, p. 1014].), monahi și preoți [14] din întreaga lume românească [15], inclusiv în Basarabia [16], iar prin traduceri arabe a fost cunoscută și în Orientul Apropiat Ortodox [17]. La aceste constatări vom arăta că *Divanul* lui D. Cantemir a ajuns, nu se cunoaște când anume, și a fost savurat ca lectură duhovnicească în obștea monahală de la mănăstirea Neamț, se prea poate că și de Paisie Velicikovski.

Or, Neamțul acumulasе către a doua jumătate a secolului al XVIII-lea cea mai bogată bibliotecă mănăstirească din care făceau parte numeroase codice și tipărituri din țările române și din spațiile culturale ortodoxe limitrofe. Din păcate, o bună parte din faimoasa bibliotecă nemțeană a ars în urma unui cumplit incendiu, care a avut loc în anul 1862 [18]. Presupunem că în urma acestei nenorociri, abătute asupra mănăstirii Neamț, au fost nimicite și exemplare ale *Divanului*. Astfel, în *Condica averilor bisericești și iconomicești a sfintelor monastiri Neamțul și Secul, anul 1843*, alcătuită de Andronic Popovici, monah de la Neamț pe atunci, printre cărți figurează și *Divanul lumii* a lui Dimitrie Cantemir [18, p. 178].

Unele exemplare ale acestei opere vrem să credem că au ajuns încă în epoca lui Dimitrie Cantemir în biblioteca mănăstirii Neamț, iar datorită faptului că le citeau unii monahi în chiliile lor, au fost salvate de

Figura 3. Dimitrie Cantemir, pagini din *Scrisoarea Moldovei* (mănăstirea Neamț, 1825).

nemilosul incendiu. Dintre acestea, un exemplar se păstrează astăzi în colecția nemțeană [19], iar altul a ajuns pe anumite căi „de la Mănăstirea Neamț” în Biblioteca Academiei Române din Cluj [20].

Fie în plină epocă paisiană, adică până la 1794 sau puțin mai târziu, poate prin efortul monahilor învățați a ajuns în Moldova sau chiar în obștea nemțeană un exemplar al ediției germane din 1771 a *Descrierii Moldovei*, apărută la Frankfurt-Leipzig cu denumirea *Beschreibung der Moldau*. Apreciind valoarea culturală a tratatului respectiv, unul dintre învățații ucenici ai lui Paisie Velicikovski, viitorul mitropolit al Moldovei Veniamin Costache, a găsit de cuviință că este deosebit de important ca acesta să fie tradus și tipărit în limba română, ca să ajungă la mai mulți cititori din lumea românească, și în primul rând la cei din Moldova. Astfel, traducerea a fost efectuată pe la 1800 la mănăstirea Neamț de cărturarul transilvănean Ion Nemișescu, care a ajuns aici fiind în căutare de slujbă pe meleaguri moldave. La început, tratatul cantemirian a avut o anumită circulație, limitată desigur, în manuscris. De exemplu, chiar în primii ani după traducere, același Veniamin Costache a împrumutat manuscrisul *Descrierii* ... altui monah din obștea nemțeană – Grigorie, supranumit Dascălul. Acesta din urmă, întorcându-se la locurile sale de baștină în Țara Românească, unde a devenit mitropolit, a luat cu el codicele arătat mai sus. Au urmat timpuri grele, fiind vorba de războiul ruso-turc din 1806–1812 și înălăturarea din scaun pentru un timp a celor doi ierarhi români, încât Veniamin Costache uitase de această lucrare cantemiriană. La un moment dat, după 1813, legăturile dintre cei doi ierarhi au fost reluate și învățatul mitropolit moldovean trimite la studii la școala de pe lângă mănăstirea Sf. Sava din București câțiva tineri din Moldova. Prin intermediul unuia dintre aceștia, mitropolitul Grigorie îi înapoiază lui Veniamin Costache valorosul tratat cantemirian. Evenimentele relatate se derulau înainte de 1825 și, într-

cât la mănăstirea Neamț activa din plin încă din 1807 o tiparniță, mitropolitul Moldovei o încredințează monahilor tipografi nemțeni pentru a o publica. În această activitate de pregătire pentru tipar s-au încadrat câțiva monahi din obștea paisiană, între care învățații călugări Gherontie, Visarion, Nicola ș.a.

Celui dintâi, Gherontie, i-a revenit misiunea de a întocmi o Predoslovie și aparatul critic al acestei ediții ieșite de sub tipar cu caractere chirilice, cu denumirea *Scrisoarea Moldovei de Dimitrie Cantemir, domnul ei, care acum întâi s-a tipărit în zilele binecredinciosului și de Hristos iubitorului Domnului nostru – Ioan Sandul Sturza voievod cu blagoslovenia preaosfințitului Arhiepiscop și Mitropolit Chirio Chir Veniamin al Moldovei. Pe vremea preacuviosului stareț al sfintelor monastiri Neamțului și Secului Chir Dometian în sfânta mănăstire Neamțul la anul 1825, august în 19*” [21].

Conform celor arătate de Gherontie reiese că atât el, cât și mitropolitul Veniamin Costache, din inițiativa căruia a fost tradusă și editată *Scrisoarea Moldovei* în limba română, alți cărturari care au contribuit la traducerea și tipărirea acestei opere, își dădeau seama de valoarea științifică și valențele patriotice și educative ale *Descrierii Moldovei*. De aceea Gherontie, în semnificativul său cuvânt introductiv – *Către iubitorii de știință, cititori*, scrie cu multă putere de convingere: „poate va părea oarecărora cartea aceasta (căreia alcătuitorul ei i-au dat acest nume *Scrisoarea Moldovei*) nu atât de nevoie, iară mai ales celor ce au îmbrățișat viața monahicească și pustnicească netrebnică, iară iubitorilor de istorii și de științi o socotesc a fi foarte iubită și prefolositoare. Iară de nu, apoi de unde s-au îndemnat bărbații cei înțelepți și matematici de au talmăcit-o într-o ale sale limbi și au tipărit-o ...¹ Citește întâi o preacinstite cititorule, și atunci însuși o vei cunoaște și vei înțelege” [22].

Evident, pregătirea pentru tipar a acestei lucrări laice la mănăstirea Neamț a trezit nedumerire și opoziție din partea unor cercuri clericale ortodoxe moldovenești, căci Gherontie ține să sublinieze numaidecât că asemenea cărți „politicești... nu aduc vreo prihană pravoslaviei” (adică vreo daună credinței pravoslavnice – n.n.), apelând pentru mai multă convingere chiar la autoritatea mitropolitului, „pre care giudecând-o preasfinția sa a fi nu numai vrednică, ci și cu prihană a nu o avea patrioții....”.

După cum arată pe bună dreptate Ioan Ivan, „îndemnul lui Gherontie tipograful s-a transformat în idee-forță și cartea a fost citită de foarte mulți și răspân-

¹ Aluzie directă la edițiile germane (1769–1770, 1771) și cea rusă (1789) și vasta popularitate în cercurile savante a *Descrierii Moldovei* în aceste țări, precum și o dovadă că Gherontie cunoștea edițiile respective.

dită în toată Moldova, apoi și în toată lumea românească. Exemplarele afierosite unităților bisericești se păstrau cu sfințenia cu care erau păstrate cărțile de cult, iar înstrăinarea lor era supusă unor aspre blesteme” [23].

Bineînțeles, o parte din tirajul *Scrisoarei* ... a rămas la Biblioteca Neamțului, de pildă, de pe un exemplar astăzi păstrat la Biblioteca Universitară „Mihai Eminescu” din Iași aflăm că „Această carte iaste a obștii starețului Paisie” [24], un alt exemplar azi păstrat în Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj conține o altă însemnare semnificativă: „Această carte este a me dăruită de duhovnicul meu, părintele G[h]eronti, ieromonah din Sfânta Mănăstire Neamțului. ... [semnătura lui] Dumitrache Costinescu”. Nu excludem faptul că acest ieromonah Gherontie era chiar autorul *Predosloviei* la *Scrisoarea Moldovei* de la 1825 [20, p. 664]. Pe la 1843, un exemplar al *Descrierii Moldovei*, numită de monahi *Cantemir, Istoria Moldovei*, este atestat între cărțile tipărite „în biserica mare din [mănăstirea] Neamț la strana mare moldovenească și rusească în sama părinților tipicari” [25].

Alt monah care a luat parte la editarea *Scrisoarei Moldovei* a fost **Părintele Visarion**, român din Făgăraș, fiind de 17 ani, au trecut în Moldova, la rubedeniile din Văratice și din Neamț². În această de pe urmă mănăstire au trăit 30 de ani ca tipograf. El a tipărit și *Geografia lui Cantemir*³, lucru ce l-au făcut știutor de originea și de nevoile tuturor românilor, scria pe la 1850 cunoscutul cărturar Ion Ionescu de la Brad [26]. În legătură cu aceasta, se poate admite că exemplarul *Scrisoarei Moldovei* (Neamț, 1825), care a ajuns în anumite împrejurări la Biblioteca județeană din Constanța, a fost adus pe meleaguri dobrogene de către același luminat monah și tipograf de la Neamț – Visarion, care stabilindu-se în Dobrogea a fondat în 1833 împreună cu alți doi călugări de la Neamț (Gherontie și Isaia) mănăstirea Cocos [27; 28].

Tot de la Neamț pe diferite căi au ajuns la mănăstirea Noul Neamț din Basarabia alte două exemplare ale *Scrisoarei Moldovei*. Or, pe ambele găsim câte o însemnare cu conținut similar: „Această sf(ă)ntă carte este a acestei sf(i)nte Monastiri Neamțului, și cine va îndrăzni prin ori și ce felu de chip a o înstreina dintru această chinovie, acela în veci să rămâie supt ne

² Este vorba de vechile mănăstiri Văratice și Neamț, din nord-vestul Moldovei.

³ Este vorba de lucrarea lui Dimitrie Cantemir *Descriptio Moldaviae*, care a văzut lumina tiparului la mănăstirea Neamț pentru prima dată în limba română (cu caractere chirilice) sub denumirea *Scrisoarea Moldovei* în 1825. Vezi mai amănunțit: Eșanu A., Eșanu V. *Descrierea Moldovei de Dimitrie Cantemir în cultura europeană*, Chișinău, 2004, pp. 157-165.

ertat canon și neblagoslovenia Prea curatei Maicii lui D(u)mnezeu, și a Prea fericitului părintelui nostru, stareșului Paisie”, precum și „Această carte este a obșcejitiei prea fericitului părintelui nostru, stareșului Paisie și cine o va înstrăina ori în ce chip dintru sfânta monastire Neamțului, acela în veci să rămâie sub neiertat canon și neblagoslovenia Maicii Domnului și părintelui nostru. 1870” [29].

Scrisoarea Moldovei a ajuns îndată după 1825 și la intelectualii români. În 1837, pe când studia la Berlin, Mihail Kogălniceanu îi solicita într-un răvaș unui prieten să-i trimită cât mai curând *Istoria Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir. Trebuie de menționat că aceeași carte a ajuns destul de timpuriu și în teritoriile românești aflate sub stăpânire străină la Alexandru Hâjdău în Basarabia, la Aron Pumnul în Bucovina.

În ce privește alte exemplare ale *Scrisoarei* care au circulat în Basarabia, unul a ajuns în Biblioteca Societății Istorico-Arheologice bisericești din Chișinău [30], altul în colecția personală a lui Gheorghe Gore (1875–1927), cunoscut cărturar basarabean, și de la el – în Biblioteca Universitară „Mihai Eminescu” din Iași [24, p. 367], iar al treilea – în Colecția Muzeului Literaturii Române „M. Kogălniceanu” din Chișinău. Numeroase exemplare ale *Scrisoarei* ... au ajuns în această perioadă și în Transilvania, exemplare care au trecut ulterior în importante biblioteci universitare, academice și muzee [15, p. 405]. De unde conchidem că la fel ca și *Divanul*, *Scrisoarea Moldovei* a avut o largă circulație în spațiul populat de români [21, pp. 161-165; 15, p. 405].

Prin urmare, călugării din obștea paisiană de la Neamț, discipoli, direcți ai lui Paisie Velichkovski – Veniamin Costache, Grigorie Dascăluș, monahii Gerontie, Visarion ș. a. erau oameni deosebit de luminați pentru acele timpuri, au avut o mare contribuție la traducerea, tipărirea și răspândirea *Descrierii Moldovei* în tot spațiul românesc.

Din cele relevate reiese că în școala paisiană de la Neamț s-a format o generație de monahi străluciți, inițiați nu numai în cărțile duhovnicești, dar și în cele laice, care pe anumite căi erau aduse în Biblioteca Neamțului, fiind vorba de cronici românești din sec. XVII–XVIII și de lucrările lui D. Cantemir *Divanul* și *Descrierea Moldovei*.

BIBLIOGRAFIE

1. Mihail P. Legături culturale-bisericești dintre români și ruși în secolul XV–XX. Schiță istorică, în: Revista Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău, vol. XXII, Chișinău, 1932, pp. 230-250.
2. Cuviosul Paisie de la Neamț (Velichkovski), Autobiografia unui „Stareț” urmată de Viața „Stareșului” Paisie

scrisă de monahul Mitrofan. Cuvânt înainte: Seraphim Rose. Studiu introductiv: P. Elia Citterio. Prezentare: P. Tomaș Spidlik. Ediție îngrijită: diac. Ioan Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 1996 (Ediția a II-a revăzută și adăugită, 2002). 527 p.

3. Popovici A. Arhimandrit. Viața și opera lui Paisie Velichkovski. Editori I. Gumenăi, O. Moșin, Chișinău: Lexon Prim, 2022. 956 p.

4. Prp. Paisiy Velichkovskiy, Avtobiografiya, zhizneopisanie i izbrannye tvoreniya po rukopisnym istochnikam XVIII-XIX vv. Moskva, 2004. 365 p.

5. Cetfericov S. Paisie, stareșul mănăstirii, Neamțu din Moldova. Viața, învățătura și influența lui asupra Bisericii Ortodoxe. Traducere din rusă de Nicodim (Munteanu), ed. a II-a. Neamț, 1933. 431 p.

6. Pelin Valentina. Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est-european (secolele XVIII–XIX). Ediție îngrijită și revizuită de acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu. Iași: Doxologia, 2017, p. 25.

7. Cyshchikova M.A. Rukopisnaya biblioteka startsa Paisiya Velichkovskogo v fondakh BAN SSSR, în: Materialy i soobshcheniya po fondam ot dela rukopisnoy i redkoy knigi Biblioteki Rossiyskoy Akademii Nauk. Pod. ruk. L.M. Kiselevoy, Spb., Vyp. 4, 1990, p. 255, 261.

8. Raykov B., Kozhukharov S., Miklas Kh. Katalog na slavyatskite z”kopisi v biblotekata na Zografskiya manastir v Sveta Gora. Sofiya, nr. 145, 1994, p. 95.

9. Katalog slavyanskikh rukopisey monastyrya Nyamts. Sostav. Petr Zhgun, Serpukhov, 2017, nr. 86, 99, 233-242, 266.

10. Fecioru D. Un catalog vechi de manuscrise și cărți al Bibliotecii mănăstirii Neamțului, în: BOR, XLIX, 1941, nr. 7-8, pp. 414-443.

11. Ilieș Aurora, Adam Marieta. Date noi despre circulația și cititorii operei lui Dimitrie Cantemir „Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea”, în: Studii. Revista de Istorie, București, tom 26, 1973.

12. Divanul Lumii manuscris de pe cel tipărit a lui Io Dimitrie Constantin voevod scrisu la anul 1756, fiind egumenu Mănăstirii Prislop (D.F. Crisan, Contribuțiile clerului Ștefan Moldav la bibliografie românească veche, în: Biserica Ortodoxă Română, 1981, nr. 3-4, p. 444.

13. Zugrav I. Când am fost la Rădăuți de-nvățam carte, în: Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași, XLII, 1967, nr. 3-4, p. 307.

14. Vezi de exemplu Braunștein Iancu. Catalogul cărților vechi românești, 1643-1830 [din Biblioteca Filialei Iași a Academiei Române], Iași, 1981, nr. 18, p. 15.

15. Chiaburu Elena. Cartea românească veche în Biblioteca Județeană „C.T. Kirileanu” Neamț. Catalog adnotat, Piatra-Neamț, 2021, nr. 12, p. 45.

16. Eșanu A., Eșanu Valentina. Un Post-scriptum la Cantemiriana (aspecte controversate), în vol.: În oglinda istoriei: de la medieval la contemporan. *In honorem* profesor Valentin Tomuleț, Coord. Liliana Rotaru, Chișinău, 2022, pp. 199-201.

17. Dimitrie Cantemir, The Salvation of the Wise Man and the Ruin of the Sinful World. Salāh al-hakīm wa-fasād

al-‘alam al-damim. Edited, translated, annotated, with editor's note and indices by Feodorov Ioana, București, 2006, 381 p.

18. Pelin Valentina. Bibliotecile mănăstirilor Neamț și Noul Neamț în contextul culturii românești (sec. XV-XIX). Studii și texte. Teza de doctor în științe istorice. Coord. șt. Alexandru Duțu. Biblioteca Universității din București, 1997.

19. Ignătescu V. Biblioteca Mănăstirii Neamț, în: Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași, 1962, nr. 5-6, p. 459.

20. Urs Otilia. Catalogul cărții românești vechi din Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, Cluj-Napoca, 2011, p. 160-161, nr. 51, ex. 2.

21. Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, Descrierea Moldovei de Dimitrie Cantemir în cultura europeană. Studiu monografic și anexă facsimilată a manuscrisului în limba latină *Historicae Moldaviae. Partes Tres*. [Descrierea Moldovei] de Dimitrie Cantemir din Biblioteca regională „A.M.Gorki” din Odessa, Chișinău, Ed. Pontos, 2004, pp. 157-165.

22. Cantemir D. Scrisoarea Moldovei, pp. 3-5.

23. Ioan Ivan. Contribuția Mănăstirii Neamț la tipărirea celei dintâi ediții în limba română a operei lui D. Cantemir

„Descriptio Moldaviae”, în: Mitropolia Moldovei și Sucevei, 1973, nr. 5-6, p. 6.

24. Bodingher M. Cartea românească veche în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare din Iași. Catalog adnotat, vol. 3, Iași, 1976, p. 367, nr. 546, ex. 2.

25. Arhivele Naționale ale României. Direcția județeană Neamț. Dosar 33/1843, f. 43. Informație pusă la dispoziție de regretata Valentina Pelin.

26. Corespondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica 1846-1874. București, 1943, p. 102.

27. Sandru D. Mocanii în Dobrogea, București, 1946. Ediție anastatică [f.a.], p. 143.

28. Păcurariu M. Cocos, în: Enciclopedia Ortodoxiei românești, București, 2010, p. 192.

29. Cereteu I. Valori cărțurărești din Biblioteca mănăstirii Noul Neamț (tipărituri din sec. XVI-XX). Chișinău, 2021, pp. 223-224.

30. Catalogul Bibliotecii Societății Istorico-Arheologice bisericești basarabene din Chișinău, 1924, Chișinău, 1925, nr. 17a), p. 29.

Mihail Statnii. *Lăutari*, 2016, u., p., 73 × 70 cm.